पठतु संस्कृतम्

कोविद:

व्याकरणम्

समासः

समासः

सामान्य-तत्पुरुषः	व्यासेन विरचितम्	व्यासविरचितम्	✅
कर्मधारयः	नीलः मेघः	नीलमेघः	✅
नञ् प्रभृतयः	न धर्मः	अधर्मः	✅
द्विगुः	अष्टानाम् अध्यायानां समाहारः	अष्टाध्यायी	✅
द्वन्द्वः	रामश्च लक्ष्मणश्च	रामलक्ष्मणौ	✅

द्विगु-समास:

- पूर्व-पदं सङ्ख्यावाचक:
- समाहार-द्विगु:
- समाहार: -> समूह:
- वचनम् -> एकवचनम्
- लिङ्गम् -> प्रायः नपुं/स्त्री

- त्रयाणां भुवनानां समाहारः - त्रिभुवनम्
- पञ्चानां वटानां समाहारः - पञ्चवटी
- पञ्चानां पात्राणां समाहारः - पञ्चपात्रम्
- अष्टानाम् अध्यायानां समाहारः - अष्टाध्यायी

द्वन्द्व-समासः

- चार्थः
- सर्वपद-समान-प्रधानः
- द्विविधः
  - इतरेतर-द्वन्द्वः
    - रामश्च लक्ष्मणश्च - रामलक्ष्मणौ
    - जन्मः च मृत्युः च - जन्ममृत्यू
    - गङ्गा च यमुना च - गङ्गायमुने
    - हरिः च हरः च गुरुः च - हरिहरगुरवः

द्वन्द्व-समासः

- समाहार-द्वन्द्वः
  - सर्वेषां पदानां समूहः
  - नपुं & एकवचनम्
  - दासी च दासश्च अनयोः समाहारः - दासीदासम्
  - पाणी च पादौ च एतेषां समाहारः - पाणिपादम्
  - मार्जाराः च मूषिकाः च एतेषां समाहारः - मार्जारमूषिकम्

समास-प्रभेदा:

समास:	विग्रहवाक्यम्	प्राधान्यम्	समास-नाम
दशरथपुत्र: वनं गतवान् ।	दशरथस्य पुत्र:	उत्तरपदार्थ:	तत्पुरुषः
रामकृष्णौ विद्यालयं गच्छत: ।	राम: च कृष्ण: च	उभयपदार्थ:	द्वन्द्वः
मोदकहस्त: गणेश:	मोदकं हस्ते यस्य स:	अन्यपदार्थ:	बहुव्रीहिः
उपकृष्णं गोपिका: सन्ति ।	कृष्णस्य समीपे	पूर्वपदार्थ:	अव्ययीभावः

समास-प्रभेदा:

क्रियया गुणेन एव प्राधान्यम्

रामदूतः

रामदूतः गच्छति ।

राम: गच्छति ? दूतः गच्छति ?

दूतः एव गच्छति

"रामदूतः" इति समासे दूतस्य प्राधान्यम्

समास-प्रभेदा:

कृष्णश्रित:

कृष्णश्रितं भक्तं पश्य ।

कृष्णं पश्य? श्रितं पश्य?

श्रितम्

समास-प्रभेदा:

पाकनिपुणा

पाकनिपुणा भोजनं पचति ।

पाक: भोजनं पचति ? निपुणा भोजनं पचति?

निपुणा

समास-प्रभेदा:

रामलक्ष्मणौ गच्छतः ।

रामः गच्छति ? लक्ष्मणः गच्छति ?

उभौ गच्छत:

समास-प्रभेदा:

पाणिपादं क्षालय ।

पाणी क्षालय ? पादौ क्षालय ?

उभौ

समास-प्रभेदा:

मोदकहस्तं नमामि ।

मोदकं नमामि ? हस्तं नमामि ?

उभयं न ।

यस्य हस्ते मोदकम् अस्ति, तं गणेशं नमामि

अतः बहुव्रीहिः अन्यपदार्थप्रधानः

बहुव्रीहि-समास:

- अन्यपदार्थ: प्रधानः

- रामस्य मुखं प्रसन्नम् अस्ति ।
  - प्रसन्नं मुखं यस्य स:
  - प्रसन्नमुख: राम:

- गणेशस्य हस्ते मोदकम् अस्ति ।
  - मोदकं हस्ते यस्य स:
  - मोदकहस्त: गणेश:

बहुव्रीहि-समास:

- प्रसन्नमुखम् - विशेषण-पूर्वपद-कर्मधारय:
- प्रसन्नमुख: - बहुव्रीहि:

- पीताम्बरम् - विशेषण-पूर्वपद-कर्मधारय:
- पीताम्बर: - बहुव्रीहि:

बहुव्रीहि-समास:

पीतम् अम्बरं यस्य सः	- पीताम्बरः	(कृष्ण:)
कृतं भोजनं येन सः	- कृतभोजनः	(भीम:)
वीराः पुरुषाः यस्मिन् सः	- वीरपुरुषः	(ग्राम:)
बहु धनं यस्य सः	- बहुधनः	(पुरुष:)

बहुव्रीहि-समास:

सर्वे बहुव्रीहिसमासा: त्रिषु लिङ्गेषु भवन्ति |

प्रसन्नं मुखं यस्य सः - प्रसन्नमुखः (राम:)

धृतं पुष्पं यया सा - धृतपुष्पा (सीता)

बहवः जनाः यस्मिन् तत् - बहुजनम् (गृहम्)

बहुव्रीहि-समास:

हतः दानवः येन सः - हतदानवः देव:

हतः दानवः यया सा - हतदानवा देवी

हतः दानवः येन तत् - हतदानवं कुलम्

बहुव्रीहि-समास:

विग्रहस्य वचनम् अर्थम् आश्रित्य ।

प्रसन्नवदनः - प्रसन्नं वदनं यस्य सः

विशालनेत्रा - विशाले नेत्रे यस्या: सा

दीर्घकेशः - दीर्घाः केशाः यस्य सः

बहुव्रीहि-समास:

विग्रहस्य वचनं विवक्षाम् आश्रित्य ।

हतः दानवः येन सः - हतदानवः देव:

हतौ दानवौ येन सः - हतदानव: देव:

हता: दानवा: येन स: - हतदानवः देव:

बहुव्रीहि-समास:

शूलं पाणौ यस्यः सः	शूलपाणिः
चत्वार: भुजा: यस्य स:	चतुर्भुज:
जितानि इन्द्रियाणि येन स:	जितेन्द्रिय:
कृत: परिश्रम: यया सा	कृतपरिश्रमा
विषं कण्ठे यस्य स:	विषकण्ठ:

समास-अभ्यास:

महान् ईशः	महेशः	विशेषण-पूर्वपद-कर्मधारय:
जलेन मिश्रः	जलमिश्रः	तृतीया-तत्पुरुष:
अतिक्रान्त: देवम्	अतिदेव:	प्रादिसमासः
रोगात् भयम्	रोगभयम्	पञ्चमी-तत्पुरुष:
चन्द्रगुप्त: इति राजा	चन्द्रगुप्तराजः	सम्भावना-पूर्वपद -कर्मधारय:
अविद्या एव तमः	अविद्यातमः	अवधारणा-पूर्वपद-कर्मधारय: